

relateert dit met het werkgedrag en komt tot het besluit dat, in tegenstelling met het beeld van de buitenmens die de vrije tijd prefereert boven sparen, arbeidsdiscipline en profijtgedachte reeds ingang hebben gevonden in de plattelandssamenleving voor 1800. De vraag rijst wel of arbeidsgegevens van een groep dagloners in min of meer vaste dienst van een abdij geschikt zijn om het gedrag te meten van een bevolking die overwegend leeft van arbeid in eigen beheer (landbouw en huisnijverheid). De conclusie betreffende de overstap van agrarische naar industriële loondienst (108) lijkt ons dan ook overtrokken. G. Vanthemsche 'Aspecten van de bediendenwerkloosheid in de jaren 1930-1939' bekijkt ook, zij het in een heel ander tijdsgezicht, het werkaanbod voor één bepaalde professionele groep. Het onderwerp is vooral interessant binnen de brede problematiek van de verschuivingen in de arbeidsorganisatie en de hiermee gepaard gaande spanningen tussen de maatschappelijke krachten. Heel wat bijdragen vertrekken van een breder, sociaal-economisch en sociaal-politiek perspectief. W. Vanderpijpen 'De proto-industrialisatie in Vlaanderen: een grote regionale diversiteit' gaat in op de geografisch-economische verdeling van F. Mendels tussen proto-industriële kerngebieden en commercieel gestructureerde agrarische toeleveringsstreken. Dit beeld dient genuanceerd, maar wordt in zijn totaliteit niet tegengesproken. C. Lis en H. Soly 'Living apart together: overheid en ondernemers in Brabant en Vlaanderen tijdens de tweede helft van de 18e eeuw' leggen het fenomeen van de mede- annex tegenwerking van de diverse overheden aan de achttiende- eeuwse voortrekkers van het industrialisatieproces onder de loep. Hiermee roeren zij een bijkomend aspect aan van het ontwikkelingsproces van het industrieel kapitalisme in onze gewesten. W. Prevenier 'Inzicht van kritische tijdgenoten in de sociale facetten der fiscaliteit en in sociaal-politiek onrecht in Vlaanderen (13e-15e eeuw)' geeft een naar eigen zeggen impressionistische, maar boeiende uiteenzetting over diverse vormen van kritiek en verzet op de fiscale politiek tijdens de late middeleeuwen. Door de vele voorbeelden heen ziet de auteur sporen van klassebewustzijn, maar plaatst vraagtekens bij een 'klassenstrijd-avant-la-lettre'.

We besluiten met een opmerkelijke en lichtjes provocatieve bijdrage van J. Stengers 'De la créance accordée aux chiffres sans valeur'. Opmerkelijk, omdat in een boekwerk opgedragen aan twee grondleggers van de kwantitatieve traditie in de Belgische geschiedschrijving en tussen vele artikelen die steunen op cijfertabellen, we een pleidooi vinden om ia page blanche' te verkiezen boven onzekere getallenreeksen. De voorbeelden van arbitraire gegevens die in de wetenschappelijke literatuur een eigen (vaak onaantastbaar) leven zijn gaan leiden bevestigen slechts dat in het historisch 'metier' één element centraal staat, namelijk de kunst van de historische kritiek. Dit geldt evenzeer voor cijfergegevens, niet minder, maar ook niet meer. De grote verscheidenheid van de bijdragen geeft de lezer een beeld van de 'boeiende en bloeiende' (10) tak van de sociale geschiedenis. De initiatiefnemers konden op geen andere wijze een grotere hulde brengen aan twee drijvende krachten hiervan.

E. Vanhaute

M. Fournier, B. Theunissen, ed., *Het instrument in de wetenschap. Bijdragen tot de instrumentgerichte wetenschapsgeschiedenis (Tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wiskunde en techniek, X (1987) iv; (Amsterdam: Rodopi, 1988, 163 blz., f36,- ISBN 90 6203 900 6))*.

De nog betrekkelijk jonge historische sub-discipline wetenschapsgeschiedenis heeft zich op

haar beurt al weer vertakt in verscheidene richtingen, die bijvoorbeeld een inhoudelijke, een sociaal-economische of een technische benadering volgen. De laatste decennia is er voor de geschiedenis van het wetenschappelijk instrument allengs grotere belangstelling ontstaan, iets waarvan het werk van M. Dumas en G. Turner—om twee toonaangevende auteurs te noemen—getuigt. Voor Nederland kan bijvoorbeeld worden gewezen op het recente werk van mw. J. Mooij, *Instrumenten, wetenschap en samenleving. Geschiedenis van de instrumentenfabricage en -handel in Nederland 1840-1940* (dissertatie Tilburg 1988).

Vooralsnog voert het object-gerichte, descriptieve onderzoek sterk de boventoon, zoals ook uit deze bundel blijkt; hierbij steekt de aandacht voor de rol die instrumenten gespeeld hebben bij de wetenschappelijke ontwikkeling nog mager af. Toch ligt aan de groeiende wetenschapshistorische interesse vooral het beseften grondslag, dat er een belangrijke wisselwerking bestaat tussen wetenschappelijke ideeën en ontdekkingen enerzijds en het gebruik en de ontwikkeling van apparatuur anderzijds. Op veel terreinen van de wetenschap echter laat deze interrelatie zich slechts moeizaam reconstrueren. Niettemin is het geboden, dit wezenlijke aspect van de instrumentgeschiedenis terdege te bestuderen want vooral dan kan zij—zoals M. Fournier in haar openingsartikel ook betoogt—een belangrijke aanvulling betekenen voor de geschiedschrijving van de natuurwetenschappen.

De bundel onder beschouwing beoogt een representatief overzicht te geven van de huidige beoefening van deze tak van de wetenschapsgeschiedenis, zo valt te lezen in het eerste, tevens als inleiding bedoelde artikel, waarin aan de hand van een concreet voorbeeld (een zonnemicroscop uit 1796) de vragen die de instrumentgerichte wetenschapsgeschiedenis zich zoal kan stellen, worden behandeld. De schrijfster is, evenals de leveranciers van de overige bijdragen, verbonden aan een wetenschapshistorisch museum, in dit geval het Museum Boerhaave te Leiden (dat onlangs een nieuwe en riantere behuizing heeft betrokken aan de Lange St. Agnietenstraat 10 (het voormalige Catharinagasthuis)). In de artikelen van P. de Clercq (Boerhaave) en J. Deiman (Utrechts Universiteitsmuseum) staat een historische collectie centraal, respectievelijk die van het Leids Fysisch Kabinet en die van de Utrechtse Sterrenwacht. Twee andere bijdragen, die van J. van Zuylen (Utrechts Universiteitsmuseum) en K. Grooss (Boerhaave) centreren op personen, in het eerste geval de achttiende-eeuwse optische instrumentmakers Jan en Harmanus van Deijl, in het tweede de chirurgijn Comelis Solingen (1641-1687). W. Mörzer Bruyns (Nederlands Scheepvaart Museum, Amsterdam) en W. Mulder (Anatomisch Museum der Rijksuniversiteit Leiden) behandelen aspecten van een bepaald soort instrumenten, te weten uit scheepswrakken geborgen navigatie-apparatuur (16de-18de eeuw) en het verloskundig instrumentarium (18de-19de eeuw). W. Hackmann (Museum of the History of Science, Oxford) tenslotte onderzoekt de wisselwerking tussen theorieën en instrumenten inzake de studie van atmosferische elektriciteit in de achttiende eeuw in Holland.

Aan het eind van de bundel zijn nog twee korte bijdragen opgenomen. In de ene worden in sobere bewoordingen de wederwaardigheden van een Antwerpse collectie fysische instrumenten uit de negentiende eeuw geschetst, en wordt gewag gemaakt van de oprichting (1985) van de Vereniging Antwerps Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed, de prille Belgische tegenhanger van de drie Nederlandse musea voor wetenschappelijke apparatuur (Leiden, Haarlem, Utrecht). De tweede is een zeer lovende bespreking van het onlangs verschenen overzichtswerk van A. Turner, *Early Scientific Instruments. Europe 1400-1800* (Londen 1987).

De bundel als geheel biedt stellig aanleiding tot de conclusie dat de redacteurs geslaagd zijn in hun opzet een representatief overzicht te bieden van de aard en omvang van het lopend onderzoek op dit terrein in Nederland.

RECENSIES

J. Th. de Smidt, e. a., ed., *Fiscaliteit in Nederland. 50 jaar Belastingmuseum 'Prof. Dr. Van der Poel'* (Zutphen: De Walburg Pers, Deventer: Kluwer, 1987, 182 blz., f49,50, ISBN 90 6011 557 0 (De Walburg Pers), ISBN 90 200 1101 4 (Kluwer)).

Er wordt in historische vaktijdschriften weleens wat toberig gedaan over de nimmer aflatende stroom van publikaties op het terrein van de Nederlandse geschiedenis. Toch lijkt een 'ontmoedigingsbeleid' niet in alle situaties terecht. Het terrein van de belastinggeschiedenis, om een voorbeeld te noemen, is nog onvoldoende verkend. Mogelijk wordt dit veroorzaakt door de aard van het onderwerp. Belastingen roepen nu eenmaal bij tal van mensen enige aversie op en het is niet aannemelijk dat dit bij historici anders ligt.

Het hier te bespreken boek is, zoals in de titel al wordt aangegeven, verschenen ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het in Rotterdam gevestigde belastingmuseum. Het boek is zonder meer schitterend verzorgd en optimaal toegankelijk dank zij een register van persoonsnamen. Dat de bundel geen duidelijk omljnd thema kent, is wellicht een bezwaar. In de wervende pr-stijl van de flaptekst heet zoiets: 'Een keur van specialisten besteedt aandacht aan zeer uiteenlopende aspecten van de geschiedenis van de belastingen in Nederland, van de vroege Middeleeuwen tot het meer recente verleden'. Die vroege middeleeuwen moet men overigens met een korreltje zout nemen, want veel verder terug dan 1400 komt dit boek niet. De veertien artikelen zijn in grote lijnen chronologisch geordend. Ik zal mij in deze recensie beperken tot het signaleren van een aantal hoofdzaken.

Thematisch gezien, kan men in de bundel twee hoofdlijnen onderscheiden. In de eerste plaats treft men een aantal bijdragen over diverse specifieke belastingen aan, zoals bijvoorbeeld over de curieuze speelkaartenbelasting, die sinds 1753 zes maal werd ingevoerd en afgeschaft, over de bekende overdrachtsbelasting die vandaag de dag bij huizenbezitters en makelaars weinig populariteit geniet, en over de ambtgelden die in de achttiende eeuw en de Bataafs-Franse tijd speciaal door ambtenaren moesten worden opgebracht.

In de tweede plaats bevat de bundel een aantal artikelen die men zou kunnen samenbrengen rond het thema van de belastingdruk en zijn gevolgen. Sinds de middeleeuwen is in heel Europa de belastingdruk geleidelijk groter geworden, al verschilde het tempo van land tot land. Dat proces ging gepaard met een aantal fundamentele veranderingen. In deze bundel worden er vijf genoemd (35). Eén daarvan betreft de overgang van incidentele naar permanente belastingen. Deze ontwikkeling komt speciaal aan de orde in een uitstekend artikel van J. A. M. Y. Bos-Rops over de beden in het vijftiende-eeuwse Holland. Uit haar bijdrage blijkt duidelijk dat dit proces niet is te beschouwen als een lineaire ontwikkeling.

De toenemende belastingdruk leidde veelvuldig tot belastingoproeren en -rellen. De specialist op dit terrein, R. M. Dekker, probeert een antwoord te vinden op de vraag waarom vanaf 1750 in ons land dit soort oproeren eigenlijk niet meer voorkwam. H. A. M. de Wit behandelt—onder het motto 'tussen theorie en praktijk'—de belastinghervormingsplannen die in de loop van de achttiende eeuw werden ontwikkeld in de Republiek, Frankrijk en Engeland. Veel invloed op de praktische belastingpolitiek had dit soort plannen toentertijd niet.

Momenteel wordt de slechte toestand van de openbare financiën in de achttiende-eeuwse Republiek wel toegeschreven aan het institutioneel onvermogen van ons land. W. Fritschy acht die opvatting evenwel onhoudbaar. Zij is van oordeel dat de Republiek, gezien de zeer hoge belastingdruk die ook de rijken trof, in feite maar heel smalle marges had voor ingrijpende veranderingen in het belastingstelsel. In deze bundel zet zij haar stelling kracht bij met een opstel over de mislukking van de Bataafse plannen om te komen tot een algemene inkomstenbelasting.